

Leyla Məmmədova¹²
**MÜASİR FARS DİLİNDƏ FRAZEOLÖJİ BİRLƏŞMƏLƏRİN
 QRAMMATİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

Giriş . Hər bir dilin frazeoloji tərkibi özünəməxsusdur və darin milli köklərə malikdir. Dillər özündə yalnız qrammatik, leksik, frazeoloji xüsusiyyətlərini deyil, milli – mədəni baxışlarını, milli təfəkkür quruluşunu, mentalitet və milli baxışlarını da da əks etdirir . Beləliklə , dilin frazeoloji tərkibi dəyişicisi olduğu xalqın milli və xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir . Frazeologiya müxtəlif sabitlik səviyyəsinə malik leksik quruluş və struktur ilə xarakterizə olunan söz birləşmələri , cümlələr və tam mənalı dil vahidlərini özündə əks etdirir . Fars dili frazeologiyası dünyanın ən qədim canlı dillərindən birinin inkişaf tarixini özündə əks etdirən güclü dil özünlünü təmsil edir. Fars dilinin xarakterik xüsusiyyətlərindən biri obrazlılığı , şifahi və yazılı nitqdə frazeologizmlərdən geniş istifadə edilməsidir. Son illər iran dilləri , həmçinin fars dili frazeologiyasının öyrənilməsi nəzərə çarpacaq dərəcədə fəalləşmişdir . Fars dilində ümummillə və alınma frazeologizmlərin sayı azdır.

Frazeoloji quruluş dilin leksik və qrammatik- quruluşu ilə sıx əlaqədədir. Fars dilinin leksik-qrammatik quruluşunun xüsusiyyətləri frazeologiyanın xüsusiyyətlərini təyin edir. Fars dilinin qrammatikasına xas olan analitik xüsusiyyətləri – qrammatik əlaqələrin ifadəsi üçün mövcud olan izafət əlaqəsi , ön qoşmalar və son qoşma , mürəkkəb ifadə formalarının mövcudluğu fars frazeologiyasında da öz əksini tapır. Fars dili frazeologiyasının araşdırılmasında əsas metodlar üç istiqamətdə öz əksini tapır : formal struktur , semantika və funksional ifadə . Frazeoloji quruluş dilin leksik və qrammatik quruluşu ilə sıx bağlıdır . Fars dilinin leksik-qrammatik xüsusiyyətləri onun frazeoloji quruluşunun xüsusiyyətlərinə siraət edir.

Fars dilində frazeoloji birləşmələrin həcmi çox geniş və rəngarəngdir və bu birləşmələri komponentlərin qrammatik təşkili və semantik əlaqələri kimi xüsusiyyətlərinə görə qruplaşdırmaq olar . Frazeoloji vahidlər özlərini quruluş və komponentlərinin semantik həmahəngliyinin müxtəlif olmasına baxmayaraq , dəyişkən söz birləşmələri və cümlələr əsasında yaranmışdır. Bu səbəbdən frazeoloji vahidlərin təsnifatının əsasında iki quruluş növünü göstərmək olar: söz birləşmələri və cümlə quruluşuna malik frazeoloji birləşmələr. Frazeoloji birləşmələrin quruluşca təsnifatı məşhur alimlər tərəfindən geniş araşdırılmışdır. Frazeoloji vahidlərin quruluş növlərinin digər baxımdan araşdırılması öyrənilən obyektlərin qrammatik və semantik xüsusiyyətləri əsasında aparılır . Söz birləşməsi quruluşuna malik olan frazeoloji vahidlərin təsnifatında “növ” söz , dayaq söz əsas götürülür . Bu sözlər dilətdə tam vahidlər kimi mövcud olub , özündə qrammatik xüsusiyyətləri əks etdirir .

Q.S. Qoleva fars frazeologizmlərini özlərinin funksional , semantik – quruluş və qrammatik əsaslarına görə nominativ , nominativ – kommunikativ , kommunikativ növlərinə ayırmışdır. (6) Nominativ frazeologizmlər (substantiv , adyektiv , adverbial frazeologizmlər) cümlədə üzv funksiyasında iştirak edir. Nominativ – kommunikativ frazeologizmlərə feili frazeologizmlər aid edilir. Bu növ frazeologizmlər sərbəst mənalı tam cümləni ifadə edirlər. Kommunikativ frazeoloji vahidlər dəyişməz , sabit formaya malik olur və yalnız enklitik əvəzliliklə dəyişə bilər .

Frazeoloji vahidləri təsnif edərkən onların hansı qrammatik xüsusiyyətlərə malik olduğunu təyin etmək lazımdır. Y.A Rubencik fars dilində mövcud olan frazeoloji vahidləri qrammatik xüsusiyyətlərinə görə ismi (substantiv) , feili və bağlayıcı frazeoloji vahidlərə bölmüşdür. Bu birləşmələrin hər biri frazeologizmlərin komponentlərini birləşdirən mühüm struktur-qrammatik xüsusiyyətlər , leksik quruluş , qrammatik əlaqə vasitələrinin özündə əks etdirir . (7)

Substantiv frazeologizmlər . İsmi (substantiv) frazeoloji vahidlərin mənalı sözlərin mənalı kimi dilin semantik quruluşunun mirasını təşkil edir və bu birləşmələri düzətin anlayıb ifadə etmək , xüsusilə bu vahidlər yeni məna çalan ifadə edirsə lüğətlərdə qeyd edilməlidir . Komponentlərinin yaratdığı qrammatik əlaqələr baxımından ismi frazeoloji vahidlər izafət birləşmələri , yanaşma , qoşmalar vasitəsilə yaranan əlaqələr , kopolyativ və qarışıq tipli əlaqələrlə ifadə olunur .

İsmi frazeoloji birləşməldə izafət tipli frazeoloji birləşmələrin sayı daha çoxdur. Bu tip birləşmələrin əsasını ismi , sifət , substantivləşmiş sözlər təşkil edir . Qrammatik quruluşu və komponentlərinin tərkibinə görə ismi frazeoloji birləşmələr sərbəst söz birləşmələri ilə üst-üstə düşür , yalnız öz frazeoloji xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir . Bu söz birləşmələrinin frazeoloji xüsusiyyətlərini təmin edən əsas faktorlar dəyişilməz sabit mənalı söz ehtiyatı , komponentlərinin leksik sinonimlərlə əvəz edilməsinin mümkünsüzlüyü komponentlərin arasında qrammatik əlaqələrin sabitliyidir ki , bu da dilin lüğət tərkibində sabit vahidlərə gətirib çıxarır . Müasir fars dilində substantiv frazeoloji birləşmələr komponentlərinin tam və ya qismən semantik dəyişikliyə uğradığı söz birləşmələridir . Məs: یار غل (yar-e ğar) – yaxın dost (*hərfi mənası* “ mağara dostu ”) , چاه ویل (çah-e veyl) – darin quyu (“ bədbəxtlik quyusu ”) və s. “Fərhang-e fars Moin” lüğətində (4) یار غل birləşməsinin izahı belə verilmişdir :

۱. لقب یویکر که هنگام هجرت پیامبر (ص) از مکه به مدینه همراه آن حضرت در غل رفت.

۲. مجازاً دوستی که انسان را در سختی تنها نمی گذارد.

“Mağara dostu” çətinlikdə insanı tənha qoymayan dost mənasında işlənir və İslam Peyğəmbəri (S) Məkkədən Mədinəyə hicrətə zamanı onu müşayiət edən Əbu Bəkrə işarətdir. “Vəyl quyusu” birləşməsindəki sözü qiymət günü təzəlimlərin yerləşəcəyi cəhənnəmin ən aşağı təbəqəsinin adı mənasında verilmişdir. “Loğətname-ye Dehxoda” (1) kitabında sözü belə izah edilir:

۱. نام والیست در جهنم یا نام چاهی یا دروازه ای در آن .

bağlayıcılardır. Mürəkkəb bağlayıcıların əksəriyyətinin tərkibində ke (ke) bağlayıcısı olur. Mürəkkəb bağlayıcıların əsas mənası ke (ke) bağlayıcısı ilə deyil, abstrakt mənalı isim ilə ifadə olunmuş işarə əvəzliyiyi (موقیعی ke, موقیعی ke, موقیعی ke, موقیعی ke) mövqeyi-ke, موقیعی ke, موقیعی ke, موقیعی ke) və ya işarə əvəzlilikləri və qoşmalarla (بەرا-یە ke, بەرا-یە ke, بەرا-یە ke) ifadə olunur.

Cümlə quruluşu frazeoloji birləşmələr predikativ xarakterə malik müxtəlif növ söz birləşmələrini özündə əks etdirir. Öz quruluşuna görə bu bu tip frazeologizmlər nəzərə çarpacaq dərəcədə çox obrazlıdır və onların əsasını sərbəst cümlələri yaradan quruluş formaları təşkil edir. Bu cümlələr zaman, şəxs kateqoriyası, modalıq, ifadə edilidikdə isə müəyyən intonasiyaya malik olur. Aduktiv frazeologizmlər. Müasir fars dilində adyektiv frazeoloji birləşmənin sayı azdır. Onlar əsasən əşya və hadisələrə, az sayda isə insanlara aid edilir. Məs: از نان شب واجب تر – “axşam yeməyindən daha vacib” – çox önəmli, “از شیر مادر حلل تر” – “ana südündən daha halal” – halal yolla əldə edilmiş, “بی بست و پا” – “sığaqət” – aciz, “چشم و دل گرسنه” – “göz və ürək ac, “چشم و گوش بسته” – təcrübəsiz (gözü və qulağı bağlı) və s.

Müasir fars dilində adyektiv müqayisələrin sayı substantivlərlə müqayisədə daha azdır və insanlara, əşyalara və abstrakt məfhumlara məxsus keyfiyyət və xüsusiyyətləri ifadə edir. Məs:

پөлەنگ - مەل پەلەنگ, پیشکیمی - مەل گریه, ناوشکیر - مەل گریه, ulaq kimi, axmaq - مەل الاغ, quzu kimi - مەل بره, quru kimi - مەل آب حوض, hovuz suyu kimi, dadsız, göz yaş kimi, duru - مەل سوراخ سوزن, iynənin deşiyi kimi, dar, - مەل سنگ پا - ayaq daşı kimi, kobud, nahamar və s.

Adverbial frazeologizmlər. Adverbial frazeoloji birləşmələr fars frazeologiyasında xarakterik deyil. Bu növ birləşmələrdə idiomalar üstünlük təşkil edir. Məs: ازین نەندان - istəməyərkəndən, از سر سیری - qısa və konkret, بە قیمت خون پدی - çox bəha qiymətə, از سیر تا پیر - ətraflı, تا خدا خدایی می کند - əbədi, مەخسەر و مەید - ucuz qiymətə, və s. Keyfiyyət mənalı adverbial frazeoloji vahidlərin sintaktik quruluşu müxtəlifdir və isəsin qarışıq tipli əlaqələr rast gəlinir. Komponentlər arasında olan əlaqələr əsasən izafət, qoşma və kopulyativ əlaqələr olur. Məs: گنجشک روزی - “od parçası” – cəld adam, سر سوزنی - “gəncşək yeməyi” – yoxsul (yanaşma əlaqəsi) və s. Fars dilində müqayisə mənalı adverbial frazeoloji vahidlərin sayı çox azdır. Məs: مەل برق - tez, مەل آب خورندن - rahat və s.

Nidalı frazeoloji vahidlərin sayı fars dilində azdır. Məs: ey zirək - ای زرکش, ey aciz - ای ملست, çəhənnəmə və s.

Nəticə. Fars dilinin leksik-qrammatik quruluşunun xüsusiyyətləri frazeoloji vahidlərin xüsusiyyətlərini təyin edir. Fars dilinin qrammatikasına xas olan analitik xüsusiyyətləri - qrammatik əlaqələrin ifadəsi üçün mövcud olan izafət əlaqəsi, ön qoşmalar və son qoşma, mürəkkəb ifadə formalarının mövcudluğu fars frazeologiyasında da öz əksini tapır. Fars frazeologizmləri özünün funksional, semantik - quruluş və qrammatik əsaslarına görə nominativ, nominativ - kommunikativ, kommunikativ, kommunikativ növlərinə ayırmaq olar. Nominativ frazeologizmlər (substantiv, adyektiv, adverbial frazeologizmlər) cümlədə üz funksiyasında iştirak edir. Nominativ - kommunikativ frazeologizmlərə feil frazeologizmlər aid edilir. Bu növ frazeologizmlər sərbəst mənalı tam cümləni ifadə edirlər. Kommunikativ frazeoloji vahidlər dəyişməz, sabit formaya malik olur və yalnız enklitik əvəzliliklə dəyişə bilər. Nidalı frazeoloji vahidlərin sayı fars dilində azdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. vajehyab.com dil və mədəniyyət məqalələri.
2. vajehyab.com fars dilində məqalələr.
3. فەرهەنگ مەسلەھەت و لۇغات عەلیە مەھد علی جەل زەلە
4. فەرهەنگ فەرسى مەنى
5. مصطفي رحبي ناچ پەنج ۱۳۸۹
6. Г. С. Голева, Фразеология современного персидского языка, Москва - 2006
7. Ю. А. Рубинник, Основы фразеологии персидского языка, Москва - 1981

Açar sözlər: fars dili, frazeologizmlər, qrammatik xüsusiyyətlər

Ключевые слова: персидский язык, фразеологизмы, грамматическая характеристика

Key words: Persian language, phraseological units, grammatical characteristics

РЕЗЮМЕ

Грамматическая характеристика фразеологических единиц современного персидского языка

В данной статье проведено исследование по грамматической характеристике фразеологизмов современного персидского языка. По грамматическим основаниям фразеологические единицы персидского языка делятся на: глагольные, субстантивные, адъективные, адвербиальные. Еще существует фразеологические единицы – предложения, которые изменяются местоименной энклитикой. Междометные фразеологические единицы не характерны для персидского языка.

SUMMARY

Grammatical characteristics of phraseological units of the modern Persian language

In this article, a study was carried out on the grammatical characteristics of phraseological units of the modern Persian language. According to grammatical bases, the phraseological units of the Persian language are divided into: verbal, substantive, adjective, and adverbial. There are also phraseological units - sentences that are changed by pronominal enclitics. Interjection phraseological units are not typical for the Persian language.